

FRANCISCUS EN CLARA, MOEDER EN DOCHTER

verkorte versie van de rede waarmee Gerard Pieter Freeman op 6 mei 1999 zijn ambt als bijzonder hoogleraar franciscaanse spiritualiteit, theologie en geschiedenis aan de KTU aanvaard heeft.

Veel mensen hebben beelden als het over Franciscus gaat, en de meeste daarvan zijn positief. In onze huidige cultuur staat hij bijvoorbeeld voor een droom van ongeschonden en natuurlijk leven voor Gods aangezicht of voor geweldloze inzet voor de vrede.

Clara van Assisi is veel minder bekend. „Was dat niet die vriendin van Franciscus?“, vragen mensen vaak wat aarzelend als zij ter sprake komt. Clara blijft vaag. Dat is jammer omdat zij een prachtige vrouw was, en er een grote behoefte is aan inspirerende vrouwelijke voorbeelden uit de geschiedenis. Daarom wil ik in deze lezing de vraag beantwoorden: „Was Clara Franciscus' vriendin?“ Wat exacter geformuleerd onderzoek ik de relatie tussen hen beiden, en wel vooral vanuit het perspectief van Clara.

Verhalen

Er zijn nogal wat legendes over hun verhouding. Zo liepen zij eens langs een rivier, Franciscus aan de ene en Clara aan de andere kant. Franciscus wilde graag oversteken, maar het water was te wild en te diep. Terwijl hij treurde om de onbereikbaarheid van zijn hartenlief, spreidde zij haar mantel over het water uit en gebruikte hem als brug naar Franciscus. Dit verhaal spreekt van een innige liefde die de grootste hindernissen weet te overwinnen, vooral door de vindingrijkheid van Clara of, zo u wilt, door haar grote genadegaven.

Een andere legende vertelt dat Clara en Franciscus afspraken dat zij elkaar niet meer zouden ontmoeten voordat de rozen gingen bloeien. En zowaar, op dat moment sprongen overal de rozen in bloei.

Dergelijke verhalen komen tegemoet aan een diepe behoefte aan romantiek. Mensen worden er tevreden van omdat ze bevestigen wat men al hoopte: Franciscus was een normale man met normale menselijke gevoelens. Wie zich met de bestudering van de franciscaanse spiritualiteit bezighoudt, mag nooit vergeten dat de meeste mensen naar Franciscus en de zijnen kijken om geïnspireerd te worden, niet om echte, onvervalste historische waarheden te aanhoren, zo die al te krijgen zouden zijn. De behoefte aan inspiratie is legitiem, want het is een schaars goed, maar ze mag onze kritische zin niet verduisteren.

We moeten dus op zoek naar betrouwbare getuigenissen. Wat zeggen Franciscus en Clara er zelf over? Hebben zij soms gecorrespondeerd, zoals hun tijdgenoten Jordanus van Saksen en Diana d'Andolò?

Jordanus heeft Diana vijftig brieven geschreven in de tijd dat hij als opvolger van Dominicus magister-generaal van de dominicanen was. Zo niet Franciscus: hij noemt Clara's naam in zijn geschriften geen enkele keer. Hij richt zich wel een paar keer tot de zusters van Clara als collectief. Clara daarentegen spreekt volop over Franciscus. Zij doet dat het duidelijkst in haar Testament, maar de authenticiteit van deze tekst is sinds enige tijd omstreden. Gelukkig zijn de gegevens daaruit ook in andere bronnen te vinden.

Een schets

Die bronnen schetsen in grote lijnen het volgende beeld.

Toen Clara met Franciscus in aanraking kwam, was hij achter in de twintig. Hij had een toekomst in de stoffenzaak van zijn vader afgewezen, was melaatsen gaan verplegen en kerken restaureren. Na een experimentele periode die een paar jaar duurde, kreeg hij metgezellen. Samen besloten zij om zonder enig bezit rond te trekken en te preken.

Clara was twaalf jaar jonger dan Franciscus en van adellijke komaf. Na overleg met Franciscus ontvluchtte zij in 1212 haar ouderlijk huis en ging naar de broeders. Franciscus knipte haar hoofdhaar af en bracht haar naar een bestaand klooster. Na een paar weken kwam zij in een kerkje dat Franciscus had gerestaureerd, San Damiano. Daar bleef zij 42 jaar lang. Zij trok niet rond zoals de broeders, maar leidde een streng besloten leven. Eigenlijk zocht Franciscus Clara te weinig op. Maar toen hij ziek en

depressief was, ging hij naar haar toe. Nadat hij van zijn depressie was verlost, dichtte hij in San Damiano zijn beroemde Zonnelied. Toen hij in 1226 stierf, was Clara 32 of 33 jaar oud. Zij overleefde hem 27 jaar. In die periode werd zij in groeiende mate het geweten van de franciscaanse beweging, een van de charismatische figuren die de band met de oorsprong belichaamden.

Uit dit overzicht blijkt dat de relatie tussen Franciscus en Clara in drie fasen kan worden ingedeeld.

- De eerste fase is die van Clara's begintijd, tussen 1209 en 1215.
- De tweede periode loopt tot Franciscus' dood in 1226, elf jaar later.
- In de tijd na zijn dood tenslotte blijkt Clara terug op Franciscus als inspirator en vormgever van haar levenswijze.

Clara's bekering

Over Clara's begintijd doen verschillende verhalen de ronde. De legende van de drie gezellen zegt dat toen Franciscus het kerkje van San Damiano aan het restaureren was, hij luid zou hebben verkondigd dat daar nog ooit een vrouwenklooster zou komen. Dit verhaal is een duidelijk voorbeeld van een profetie achteraf. We hoeven niet al te veel historisch gewicht aan deze voorspelling te hechten.

Datzelfde geldt van het verhaal dat Franciscus Clara uit bedelen zou hebben gestuurd om haar roeping te toetsen. Het stamt uit de late veertiende eeuw en ik vermeld het slechts omdat de collectie Thomaasse van de Universiteit Utrecht een iconografisch unicum in zijn bezit heeft: een houtsnede uit 1504 waarop Clara en Franciscus samen bedelend staan afgebeeld. Van het boek waarin de houtsnede te vinden is, zijn vier exemplaren bekend; daarvan zijn er twee in het bezit van de universiteit. Eén is ingekleurd. Sommigen kennen hem omdat hij op de voorkant van de derde druk van mijn reisgids staat.

Maar nu naar betrouwbaarder terrein. Daar kunnen we het proces voor Clara's heiligverklaring voor gebruiken. Drie maanden na Clara's overlijden verhoorde de bisschop van Spoleto twintig mensen die Clara goed hadden gekend. Haar eigen zus Beatrice zegt dat het initiatief tot het contact tussen Franciscus en Clara van hem en niet van haar oudere zus Clara is uitgegaan. De oude huisknecht van de familie formuleert het echter andersom: toen Clara hoorde dat Franciscus de weg van de armoede had gekozen, nam zij zich voor datzelfde te doen. En zo is over de belangrijke vraag wie met wie contact heeft opgenomen, wie het initiatief nam, geen zekerheid meer te krijgen. Hoe dan ook, Clara verliet stiekem haar ouderlijk huis en liep de stad uit naar de broeders in Portiuncula. Daar knipte Franciscus haar haren af ten teken van de overgang naar het religieuze leven. Vervolgens brachten de broeders haar naar een benedictinessenklooster in de buurt, San Paolo delle Abbadesse.

Het verhaal loopt die eerste avond dus met een sisser af. Clara mocht niet bij de broeders blijven. Dat zei het kerkelijk recht. Wat voor een onderkomen hadden Franciscus en Clara dan voor haar op het oog? De eenvoudigste oplossing is dat San Damiano voor Clara en de haren bestemd was, maar dat het kerkje nog geschikt moest worden gemaakt voor een contemplatieve vrouwencommuniteit.

Binnen de relatie van Franciscus en Clara was een duidelijke overeenkomst in levensproject: de armoede van Onze Heer Jezus Christus volgen. Franciscus was daarin de leraar en Clara de leerling. De relatie was asymmetrisch: Franciscus had honderden medebroeders die zijn leerlingen waren en Clara maar één leraar.

Dit beeld wordt aangevuld door de andere gebeurtenissen uit Clara's beginperiode. De belangrijkste daarvan is dat Franciscus Clara een levensregel, of zoals zij dat zelf noemde, een leefmodel, een *forma vitae*, heeft gegeven. Franciscus was in Clara's ogen degene die haar manier van leven had vormgegeven. De regel die zij aan het eind van haar leven, veertig jaar na haar bekering, heeft geschreven, is volgens haar de schriftelijke neerslag van Franciscus' instructies uit de begintijd.

Franciscus' laatste jaren

De tweede fase in hun relatie breekt tegen het einde van Franciscus' leven aan. De bronnen die over

deze jaren berichten, lopen nogal uiteen in hun waardering voor de vrouw in het algemeen en Clara in het bijzonder.

Thomas van Celano schreef zijn eerste levensbeschrijving in 1228 en 1229. Clara was dus tussen de 34 en 36 jaar oud. Zij wordt zo goed als heiligverklaard. Ik citeer een fragment:

Edel is Vrouwe Clara door geboorte, edeler nog door Gods genade. Claar is haar naam, klaarder haar leven, van een wondere klaarheid haar hoge deugd.

U herkent zonder moeite de middeleeuwse clichés die de jubelende toon versterken. Maar over haar relatie met Franciscus zegt de tekst slechts dat hij de orde van de Arme Vrouwen heeft ingesteld.

Thomas van Celano noemt zeven deugden die de zusters kenmerken.

Als verreweg de belangrijkste deugd heerst in die gemeenschap de blijvende, wederzijdse liefde.

Deze stemt aller wil zo op elkaar af, dat wanneer ze met veertig of vijftig ergens tegelijk samenzijn, hetzelfde willen en hetzelfde niet willen hen uit alle verschillen tot één geest samentreft.

Hetzelfde willen en hetzelfde niet willen: dat is een klassieke omschrijving van vriendschap die uit de Romeinse oudheid stamt en die iedere geschoolde middeleeuwer herkende: „hetzelfde willen en hetzelfde niet willen, dat is hechte vriendschap”. (Sallustius, *Bellum Catalinae*.)

Aan het eind van dit werk komt Clara nog een keer voor, en wel bij de dood van Franciscus. Hij was buiten de stad overleden. Op weg naar de stad zetten de burgers de baar in San Damiano neer, zodat de zusters afscheid konden nemen. De verweesde vrouwen waren bang alleen te worden achtergelaten, een retorische gemeenplaats die het dramatisch gehalte verhoogt. Maar Clara zelf gaat schuil achter haar zusters. Van een persoonlijke relatie is geen sprake, hoe hoog zij ook wordt geprezen.

Vijandige geluiden

In Celano's tweede levensbeschrijving, die hij een kleine twintig jaar later schreef, is de toon geheel anders. Het geschrift is uitgesproken vijandig tegen Clara en haar zusters. Haar naam komt er niet eens in voor. Celano vertelt onder meer dat Franciscus van maar twee vrouwen het gezicht zou herkennen. Hij zegt er niet bij, van welke. Is dit nu betrouwbare historische informatie of een hagiografische gemeenplaats? Het is in ieder geval het laatste en misschien ook het eerste: Celano gehoorzaamt aan het cliché, maar mogelijk doet hij dat op gezag van zijn meester.

Een voorbeeld. Thomas van Celano vertelt dat Franciscus eens 's winters een bekoring had en naar buiten liep. Van de sneeuw maakte hij zeven poppen.

„Kijk goed”, zei hij tegen zijn lichaam, „die grote hier is je vrouw; die vier daar zijn zoons en dochters; die andere twee zijn je knecht en je dienstmeisje, want personeel heb je natuurlijk ook nodig. En ga nu maar gauw zorgen dat je ze in de kleren steekt, want ze sterven van de kou!”

Voordat we diepgaande conclusies over de aard van deze bekoring trekken, moeten we opmerken dat Franciscus of Celano hier citeren: een aantal eeuwen eerder maakte Abbas Olympios dezelfde poppen uit leem, vermoedelijk omdat hij in Egypte geen sneeuw kon vinden.

Het verhaal van een preek die Franciscus tot de vrouwen in San Damiano hield, is raadselachtig en bevreemdend. Na lang aandringen had Franciscus erin toegestemd om tot de zusters te preken. Toen hij het woord moest nemen, liet hij as brengen, strooide een deel in een cirkel om zich uit en deed de rest op zijn hoofd. Zo bleef hij een tijd stil zitten. Daarna bad hij hardop een boetpsalm. Toen verliet hij snel en zonder nog een woord te zeggen het klooster. Het is een beklemmend verhaal. Franciscus trekt zich terug in hoger sferen en laat zijn zusters verbijsterd achter. Hij speelt de rol van een zonderlinge en wereldvreemde kluizenaar. De zusters waren diep onder de indruk. Maar op ons komt Franciscus hier over als iemand bij wie diepe nederigheid niet te onderscheiden is van onbeleefdheid. Uit het verhaal blijkt niets van een bijzondere relatie met Clara en dat maakt het voor ons nog pijnlijker.

Thomas van Celano schreef zijn tweede levensbeschrijving in 1247. Vijf jaar daarvoor had het kapittel van de dominicanen besloten dat de legende van Dominicus moest worden gewijzigd. Hij had op zijn

sterfbed bekend dat hij meer genoten had van het gesprek met jonge meisjes dan met oude vrouwen. Zo'n bekentenis paste niet meer in het beeld van de heilige ordestichter. Minderbroeders en dominicanen werden geleid door eenzelfde angst: de vrees om te veel zusterkloosters te moeten verzorgen. In de woorden van die tijd uitgedrukt: „De Heer heeft ons van echtgenoten bevrijd, de duivel heeft ons met zusters opgescheept.” Dat is de belangrijkste reden voor de zusteronvriendelijke taal in 2 Celano.

„De enige troost na God”

De *Herinneringen aan broeder Franciscus* zijn in het begin van de veertiende eeuw opgeschreven, maar bevatten materiaal dat teruggaat op het midden van de dertiende eeuw. De Herinneringen tonen een Franciscus die niet alleen vriendelijk is voor Clara en haar zusters, maar haar ook hard nodig heeft. Zo vertellen zij dat Franciscus twee jaar voor zijn dood toen hij zwaar ziek en depressief was, zijn toevlucht nam tot San Damiano. Nadat God hem uit zijn neerslachtigheid had bevrijd, dichtte hij daar zijn magnifieke en stralende Zonnelied. Clara was een van de mensen van wie Franciscus de troost ontving die hij zichzelf niet meer geven kon. Kort daarna maakte hij voor de zusters een eigen lied. Zoals hij was getroost door de vrouwen van San Damiano, zo sprak hij haar nu moed in. In de tweede passage waarin Clara een rol speelt, merkt de onbekende schrijver op dat Franciscus voor de zusters na God de enige troost in deze wereld was. Het was de laatste week van Franciscus' leven. Ook Clara was zwaar ziek en zij vreesde Franciscus niet meer te zien voordat zij zelf zou sterven. Franciscus hoorde daarvan en schreef haar een brief ter bemoediging. Als troostverhalen, zo klinken deze episodes uit de Herinneringen. Kennelijk wordt het beeld van de relatie van Franciscus en Clara positiever naarmate de tijd voortschrijdt.

Clara geeft raad

De *Legenda Major* van Bonaventura zou eeuwenlang het beeld van de Poverello bepalen. Bonaventura is positief over de relatie van Franciscus en Clara en vermeldt een nieuw verhaal dat eerder niet voorkwam. In de Fioretti van Franciscus die twee generaties later zijn ontstaan, wordt hetzelfde voorval ook genoemd. Franciscus had twijfels over zijn roeping: moest hij rondtrekken en preken of zich in een kluizenarij terugtrekken? Hij vroeg broeder Masseüs om naar Clara en naar broeder Silvester te gaan. Beiden gaven hetzelfde antwoord: Franciscus moest niet alleen voor zichzelf leven, maar ook anderen ten nutte zijn.

Clara is in dit verhaal de raadvrouw van Franciscus, iemand die met Gods stem spreekt. Aan de lezers van de *Legenda Major* en de Fioretti wordt zij voorgehouden als een achtenswaardige vertrouweling van Franciscus.

Deze beeldvorming bereikt haar voorlopige hoogtepunt in een tweede Fiorettiverhaal. Clara wilde graag een keer met Franciscus eten en zij werd met een gezellin in Portiuncula uitgenodigd. Aan het begin van de lunch begon Franciscus over God te spreken waardoor iedereen in extase raakte. De mensen uit de omgeving zagen een groot vuur. Zij dachten dat het klooster in brand stond en kwamen die blussen. Maar het vuur bleek geestelijk. Toen Franciscus en Clara uit hun vervoering ontwaakten, waren ze zo verkwikt dat ze niet meer hoefden te eten. Clara keerde tevreden naar huis terug. In dit verhaal ontsteken Franciscus en Clara bij elkaar het vuur van de goddelijke liefde.

We zijn eindelijk aanbeland bij het beeld van het heilige paar dat in de moderne tijd zo populair is geworden. Maar het verhaal is honderd jaar na dato ontstaan toen de controverse tussen de minderbroeders en clarissen beslecht was en Franciscus en Clara lang genoeg dood waren.

Clara na Franciscus' dood

Hoe heeft Clara haar band met Franciscus in de derde fase, na diens dood ervaren? Zij heeft hem 27 jaar overleefd. In deze tijd hebben twee ontwikkelingen elkaar versterkt. Zij gebruikte de naam van de inmiddels heilige Franciscus om haar levensprogramma zoveel gewicht te geven dat de paus dit goed zou keuren. Bovendien groeide haar eigen gezag als vertegenwoordigster van het franciscaanse charis-

ma, als overlevende uit een legendarisch wordende voortijd.

In deze fase zijn alle geschriften van Clara tot stand gekomen. Zij noemt Franciscus daarin meestal vader. Zichzelf betitelt zij niet als dochter, maar als plantje van de heilige vader en dat is mijns inziens een opzettelijke betuiging van nederigheid. Zij blijft steeds in haar rol van abdis. Over haar persoonlijk leven spreekt zij niet.

Het visioen van de borst

Dat gebeurt wel in het volgende verhaal, dat u waarschijnlijk schokt als u het voor het eerst hoort. In het proces voor Clara's heiligverklaring legde zuster Filippa een merkwaardig getuigenis af. Zij spreekt:

Vrouwe Clara vertelde dat zij in een visioen een kruik met warm water naar de heilige Franciscus bracht met een doek om de handen te drogen. Zij besteed een hoge trap, maar dat ging zo gemakkelijk alsof ze over vlakke aarde ging. Toen zij bij de heilige Franciscus was gekomen, pakte die een tepel van zijn borst en zei tot Clara: „Kom, neem en zuig.” Toen zij had gezogen, spoorde de heilige haar aan nog eens te zuigen. Wat zij zoog was zo zoet en aangenaam dat zij dit op geen enkele manier kon uitleggen.

Daarna bleef de tepel van de borst, waardoor de melk komt, tussen de lippen van de zalige Clara rusten. Toen zij in haar handen nam wat in haar mond was achtergebleven, scheen het haar als goud zó helder en lichtend dat zij zichzelf er geheel in zag als in een spiegel.

Dit is een zeer intieme droom, maar – in tegenstelling tot wat veel mensen nu denken – geen erotische. Het gaat hier niet om de intimiteit van man en vrouw, maar om die van moeder en kind, niet om sex, maar om voeding.

Filippa vertelt de droom in een proces dat op heiligverklaring gericht is. Zij moet er niets scandaleus in hebben vermoed. Het feit dat in Clara's levensbeschrijving de droom wordt weggelaten, wijst er overigens op dat de schrijver daarvan het bericht wél merkwaardig vond. De verleiding is groot om het visioen te interpreteren aan de hand van moderne theorieën waarin een scheut Freud en een flinke teug Jung worden gedaan. Ik doe dat niet. Het gevaar is namelijk te groot dat wij Clara dan uit haar eigen tijd weghalen. En die heeft echt genoeg gegevens om de beelden begrijpelijk te maken. Tegelijk ben ik er niet op uit om de droom stuk te analyseren; het blijft een vreemd verhaal.

„Het droomgezicht van de borst”, zo wordt het visioen samengevat. Dat is ook voor ons het vreemdste element: Franciscus die Clara aan zijn borst laat drinken, zoals een moeder haar baby de borst geeft. De melk die Clara drinkt, verwijst waarschijnlijk naar de inhoud van Franciscus' verkondiging. In dit beeld klinkt namelijk het woord van de apostel Paulus mee over zijn eigen prediking: „Melk moest ik u geven, geen vaste spijs; die kon gij nog niet verdragen.” Daarnaast is de voeding zelfgave zoals in veel middeleeuwse beelden van lactatie.

Franciscus wordt hier als vrouw voorgesteld. Dat was in zijn tijd minder gek dan wij wel denken. Paulus had zichzelf al met een min, een voedster vergeleken, die haar kinderen koestert. Dat symbool werd door de traditie telkens weer opgepakt om de koesterende, voedende, samenbindende kant van onderlinge relaties te beklemtonen. Dat doet ook Franciscus. Op een centrale plek in zijn regel staat de volgende oproep:

Ieder zal zijn broeder liefhebben en voeden,
zoals een moeder haar kind liefheeft en voedt.

Vanuit het fundamentele besef dat de vaderpositie bezet is door de ene Vader die in de hemel woont, vermeed Franciscus iedere associatie met het vaderschap, zowel voor zichzelf als voor de andere broeders. Zijn favoriete term voor leider was hoeder, custos of gardiaan, maar het woord moeder gebruikte hij zonder aarzeling. Zo omschrijft Franciscus zichzelf in een brief aan broeder Leo; zo noemt hij broeders die in kluizenarijen de dagelijkse leiding hebben en zo noemt broeder Pacificus hem. Toen Franciscus de paus om toestemming vroeg voor zijn levenswijze, vertelde hij hem van een vrouw die in de woestijn talloze kinderen had gekregen van een verre koning. „Welnu”, zei Franciscus, „die vrouw, dat ben ik”. Hij droomde ook ooit van een kleine, zwarte kloek die talloze kuikens onder haar veren

wilde bewaren. Toen hij wakker werd, vertelde hij de droom en zei tegen zijn broeders: „De kuikens waren jullie; die kloek, dat ben ik.” Uit deze korte en incomplete opsomming blijkt welke aspecten van het moederschap Franciscus aanspraken: vruchtbaarheid, veiligheid en voeding. Franciscus was er, in de prikkelende woorden van mijn voorganger Theo Zweerman, van overtuigd dat het moederschap ook voor mannen een roeping was. Clara droomt dus van Franciscus op een wijze die goed bij hem past. Maar ook aan haar is het moederbeeld dierbaar. Op haar sterfbed zegt ze bijvoorbeeld dat God haar heeft behoeft zoals een moeder haar pasgeboren baby.

Clara speelt in de droom aanvankelijk een traditionele rol. Met haar kruik en handdoek is zij de nederige dienstmaagd. Het beeld van Clara als zuigeling geeft niet alleen de intimiteit en het leerlingschap weer, maar ook de onderschikking aan Franciscus. Maar die verdwijnt in het laatste beeld van de droom: de tepel verandert in goud dat zo helder en klaar is dat zij zichzelf erin weerspiegeld zag. Ik begrijp daaruit dat zij zich Franciscus’ lessen zo eigen heeft gemaakt dat het haar eigen levenswijsheid is geworden. De spiegel speelt een belangrijke rol in Clara’s geschriften. Doorgaans is het Christus aan wie zij zich spiegelt. Daarom is het hoogst opmerkelijk dat zij in de droom zichzelf in de spiegel ziet: zij heeft geen vader- of moederfiguren meer nodig.

Clara, zo concludeer ik, heeft haar relatie met Franciscus ervaren als de band die een kind met haar moeder heeft. Zij is als een zuigeling begonnen, maar zij is opgegroeid. Franciscus staat niet meer hoog boven haar verheven; zij kan naar hem toe als over vlakke grond, „met snelle stap en lichte tred”. De ongelijkwaardigheid is verdwenen, al is dat waarschijnlijk pas na Franciscus’ dood gebeurd. De dochter die door haar moeder is gevoed en opgevoed, is volgroeid geworden en volwassen.

Elkaars ziel behoeden

Voor ik tot slot de vraag beantwoord waar alles mee begon, of je namelijk Franciscus en Clara vriend en vriendin kunt noemen, lijkt het goed om even terug te blikken. Ik heb drie fasen onderscheiden: de bekering van Clara, de laatste jaren van Franciscus’ leven en de periode na zijn dood. In de eerste tijd was Franciscus de leraar en de vader; Clara was de leerlinge die de wijze maat der volwassenheid nog moest leren kennen. In de laatste fase, na Franciscus’ dood, bereikte zij een gezag dat niet veel onderdeed voor dat van Franciscus. De crux ligt in het midden, in de laatste jaren van Franciscus’ leven. De bronnen over die periode spreken elkaar heftig tegen. Celano’s eerste levensbeschrijving maakt van Clara een modelfiguur. Zijn tweede *vita* verzwijgt haar, vooral vanwege de strijd om de zorg voor de zusters. Bonaventura is positiever en voert Clara op als raadvrouw van Franciscus. De gegevens wijzen niettemin steeds op een vrij grote distantie. Het „verhaal van de borst” doorbreekt dit allemaal door de intimiteit waarvan het spreekt. Bij nader toezien bevestigt dit visioen de lijn die ik meen te ontwaren: de fundamentele asymmetrie tussen Franciscus en Clara wordt zowel weergegeven als opgeheven in het beeld van moeder en dochter.

Kun je daarom over hen spreken als vriend en vriendin? Niet in de moderne, romantische betekenis van het woord, waarin vriendschap betekent dat twee gelijkwaardige mensen warme gevoelens voor elkaar koesteren. Wel in de betekenis die Isidorus van Sevilla aan het begrip hecht. „*Amicus*”, zegt hij, „*amicus, quasi animi custos*”: een vriend is iemand die de ziel van zijn vriend hoedt. Dat hebben Franciscus en Clara gedaan.